

ЗА ДВУЕЗИЧНИТЕ И МНОГОЕЗИЧНИТЕ РАЗГОВОРНИЦИ В ДНЕСНО ВРЕМЕ

Ценка Иванова
(*Велико Търново, България*)

Текстът е посветен на разговорниците като съвременни лексикографски продукти – компонент на учебната лексикография. Разговорниците съдържат комплексна информация: тематично структурирана преводна лексика в определен обем, разговорна реч, социокултурни знания за обществото – носител на езика, основни граматически познания. Методически се вписват в комуникативния подход на езиковото обучение. От ключово значение е методологията на изработване на полифункционални разговорници.

Поставената тема може да породи учудване – какво има толкова да се анализира или да се изследва в разговорниците? Те не фигурират в лексикографските класификации, или пък са някъде на периферията на т.нар. учебна лексикография. Но ако вникнем от социолингвистичен, лингвокултурологичен и методически аспект, т.е. от гледна точка на методиката на чуждоезиковото обучение, ще се окаже, че разговорникът със съответната адекватна концепция и структура неотменно би трябвало да присъства както в класификациите на видовете речници и речникови пособия, така и в практическото обучение (методически организирано или като самообучение) в определена, начална фаза от запознаването и изучаването на чужд език. Следва обаче ключовият въпрос: кой вид разговорници бихме могли да признаем като комплексен лексикографски продукт, запълващ едно широко и интердисциплинарно пространство в съвременното обучение по чужд език? Ако задаваме този въпрос, следва, че познаваме различни видове разговорници на книжния пазар: по-тънки и по-дебели, следователно с по-малък или с по-голям обем думи и изрази, с по-малко или повече социокултурна и чисто практическа информация, подредена или вместена в корпуса на

разговорника по различен начин. Освен «класическите» двуезични разговорници, в последните десетилетия се издават и многоезични разговорници, търсещи определени целеви групи: а) на определени международни езици: английско-немско-френски-(руски) и др.; б) на групи езици по регионален признак, плюс английски и/или руски: езици от дунавския басейн, балкански езици, езици от черноморския басейн, езици на средиземноморието и под. Не е трудно да се открие, че в някои от случаите става въпрос за добре обмислена бизнес стратегия, като се има предвид, че една част от езиците се припокриват в посочените «регионални» разговорници.

Тълкувания на понятието „разговорник“:

Ако проследим историята на създаването на речници, поне тази, която ни е известна, особено в славяноезичния свят, разговорниците имат доста дълга история. Тяхното начало можем да търсим в ранните преводни компилации на дидактична по характера си литература – като образци за конструиране на ситуативни диалози, като примери за стилистично адекватно изразяване и за употреба на изразни средства в различни комуникативни ситуации и под.

Под разговорник в българската традиция са се разбирали различни неща:

– През Възраждането, особено в началния етап от изграждането на книжовния език или в началото на стандартизационните процеси – тогава, когато нормата е преобладаващо писмена, а устната комуникация е подвластна на диалекти, градски койнета и смесени диалектни типове, като учебна литература са се издавали образци за устно изразяване на определени теми, т.е. разговори.

– В Български тълковен речник (Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров)¹ е дадено следното тълкуване: ***разговорник***¹ м. Учебник по чужд език, в който са дадени разговори на обикновени теми. *Руско-български разговорник*.

– В по-нови тълковни речници, вкл. и такива, които са достъпни в Интернет, за разговорник е посочено: ***разговорник***, мн. разговорници, (два) разговорника, м. Книга, която се използва при общуване

¹ Цитирано е третото издание от 1976 г.

на чужд език и която съдържа разговорни фрази или цели тематични микродиалози².

Следователно разговорникът невинаги се е свързвал с паралелното представяне на два или повече езика чрез тематично подредена лексика и нейната „жива”, естествена употреба в конкретна комуникативна ситуация.

В нашето съвремие разговорникът се свързва с два езика – със „своя” или този, който се познава и ползва най-добре като изходен, а непознатият/чуждият/целевият език е представен чрез преводи на корпуса, създаден на изходния език³.

Ситуативното (в разговорника е водеща конкретна комуникативна ситуация) и последователното подреждане на изразните средства в тяхната разгърната, адекватна употреба в комуникативния акт отрежда по-специалното място на разговорниците, но и поставя определени изисквания към съставителите – изразяващи се в предварителни комплексни знания за това кога, от кого и с каква цел ще се ползва разговорникът.

В това изложение застъпвам тезата, че модерно структурираните разговорници имат място не само като най-популярното

² <http://technik.info>

³ Разговорници са се издавали и се издават от различни издатели, на различни места и с различни концепции. За историята на двуезичните разговорници, в които единият език е български, почти няма проучвания. Подобна хронология обаче има място както за историята и методологическите основи на българско-чуждоезичните разговорници, така и за (макро)социолингвистиката, т.е. къде, с каква интензивност и под. се е проявявал интерес към българския език; в какви комбинации е встъпвал с други езици чрез двуезичните лексикографски продукти – и следователно е подлаган на експлицитно или имплицитно проявено сравнение. Подобни проучвания обаче са любопитна и познавателна част от изследванията за историята на чуждестранната българистика. Напр. през 1910 г. в Хайделберг, Германия, е издаден немско-български разговорник (ключ към българската разговорна граматика), с автор д-р Деметриус Гамбрински. Засега това е най-ранният двуезичен разговорник с българския като целеви език, издаван в чужбина през 20. век, който ни е известен и който открихме в библиотеката на видния славист Ватрослав Ягич, намираща се в Семинара за южно-славянски езици на Белградския университет.

лексикографско пособие, предназначено за широк кръг адресати без нужната филологическа подготовка, но и сред начинаещи в обучението по чужд език. На базата на собствен опит обособявам различни принципи в няколко аспекта, върху които се гледат концепциите за създаване на разговорник.

Социolingвистичен аспект:

1) В днешно време мобилността на човека, глобализацията, мултиезичието и мултикултурализмът по естествен път довеждат до нови правила в межкултурната комуникация, която се превръща в изключително важно умение за съвременния човек. Обменът на информация е немислим без езиците. През съзнателния си живот съвременният мобилен човек попада в различни конфигурации от гледна точка на контактите си с носители на други езици. Важна предпоставка за осъществяването на различни по потребност и очакван ефект контакти е взаимното разбиране, което изисква пресечна точка – общ език/езиков код, на който да се постигне търсената комуникация⁴.

2) Езиковото многообразие, независимо от езиковата глобализация чрез английския език, и днес поражда любопитство и интерес към *другия език*, съприкосновението с който може да бъде епизодично или по-дългосрочно, в зависимост от времетраенето и тежестта на определени социални роли, свързани с туризъм, икономически // бизнес контакти, културни контакти, образование, професия и под.

3) В историята на човешките общности, особено с развитието на техниката, се увеличават мобилността и по-голямото смесване на носители на различни езици и култури, като в различните общества

⁴ Общуването с различни народи и възможността за опознаване на културата на *другия* днес се възприема като предпоставка и средство за постигане на по-добро взаимно разбиране и осигуряване на по-голяма ефективност в разнообразни по цели контакти; на толерантност и търпимост между хората. Усвояването на езика може да се резюмира чрез крайния постигнат резултат: личността притежава/разполага с комбинация от лексикални и граматични знания през призмата на себеосъзнаването като личност и чрез постепенното формиране на т. нар. езикова картина на света и разширяването на нейните хоризонти.

съответните *езици в съприкосновение* придобиват различен социално-комуникативен ранг и следователно – различна потребност за ползване и познаване.

Методологически аспекти

1) Преодоляването на езиковите бариери открай време се постига чрез системно и целенасочено усвояване на другия, нужния език. Методическите търсения за ефикасно, трайно и бързо усвояване на чуждия език имат може би една от най-дългите истории в човешкото познание.

2) За придобиване на съответната езикова компетентност основен подход в чуждоезиковото обучение в днешно време е комуникативният. Комуникативният принцип предполага и изисква комуникация чрез изучавания език още от началото и през целия процес на обучението в ситуации, възможно най-близки до реалните.

Разговорникът

1) Като тип речниково пособие разговорникът може да се приобщи към групата на тематичните, но и на някои илюстративни речници. Неговият по-особен статус и предимство произлизат от външния му вид, т.е. от полиграфическото оформление: малък/джобен формат, удобен за носене и ползване при различни житейски/конкретни комуникативни ситуации. Електронните варианти също следват тази характеристика – бързото извикване на нужната езикова «помощ».

2) Съвременните разговорници (т.е. разговорниците от последните две десетилетия) се отличават с различни концепции и структури. Известни са разговорници, които могат да послужат за „блиц“ контакт с другия език, които съдържат няколко десетки до няколкостотин думи, подпомагачи най-ниския праг на „оцеляване“ в другоезична среда. По-високи оценки и предпочитания обаче получават комплексно информиращите разговорници, т.е. в които, освен тематично и ситуативно подредените думи и изрази, се съдържа по-широка информация от кръга знания, общо определяни като фонови. За по-дълбокия контекст на употребата на езика се включват различни видове реалии, религиозни и културни специфики, информация за обществена и икономическа организация на съответното общество, писани и неписани правила на поведение на личността, речев етикет (който е изразител на дълбинни социокултурни струк-

тури) и под. Този актуален тип разговорници изисква определена степен на компетентност на съставителите.

Концепции за съдържание на съвременен разговорник

1) По традиция представата за съдържанието на разговорника включва: преведени думи и изрази (т.е. поднесени употреби на думите, колокации), преведени въпроси и отговори, образци за конструиране на диалози – структурирани по теми, типични за функционирането на едно съвременно общество. Разговорникът следва живата реч и това може да се приеме като негово предимство пред останалите видове речници – чрез близостта му до концепциите за съвременно обучение по чужд език, основаващи се на прагматиката и на това „за какво служи и за какво се ползва езикът”⁵.

2) В разговорника граматиката е «изнесена» в началото или в края под формата на достъпно поднесен граматически очерк, по принцип съдържащ съпоставителни елементи с изходния език; вътре в самите теми граматичната информация се подава чрез готовите конструкции, т.е. разговорникът не замества учебника за практическо усвояване на граматиката. Всички езикови единици се разглеждат във връзка с тяхната употреба в естествената реч и с функциите им при комуникация.

3) Важен въпрос е подборът на темите в разговорника и подредбата на тяхната последователност⁶. Тук сравнението е между

⁵ От разработените в Европейската референтна рамка шест нива на владеене на езика във вертикален план (т.е. придвижване от ниска към висока степен на компетентност) – A1, A2, B1, B2, C1 и C2, в хоризонтален план степента на владеене на езика се определя чрез четирите основни комуникативни дейности – слушане, четене, говорене (участие в разговор и самостоятелно устно изложение), писане. С разговорниците акцентът се поставя на комуникативните дейности слушане и говорене (участие в разговор и самостоятелно устно изложение) – въпреки че те подпомагат адекватността на «ориентацията» в чуждия език и при останалите два компонента.

⁶ Дискусиите за водещото място на лексиката или на граматиката при усвояването на всеки следващ език в последно време се преориентират към въпроси, свързани с принципите, на които да се основават критериите за минимум и оптимум лексика – като съвременна необходимост за владеене/ползване на даден език.

тематичните речници и разговорниците⁷. Съвременните разговорници се конкурират с тематичните речници до известна степен, но съдържат и своя специфика (или «запазена марка»). От теоретико-методологична гледна точка опираме до дискуссионния въпрос за минимум и оптимум обем на тематичния речник в разговорника, който пък кореспондира с преценките колко лексика е необходима, за да може човек да осъществява определени действия в другата езикова среда. В науката и сред занимаващите се с приложна лингвистика няма единно мнение – в едни изследвания и речници обемът е 2,5 – 3 хиляди, в други стига до 6–7 хиляди думи и изрази.

Повечето изследователи по чуждоезиково обучение и „учебни“ лексикографи приемат съществуването на два типа учебни речници: лексикален минимум и тематичен минимум. Лексикалните минимума се определят като речници от пасивен тип, които са предназначени за разбиране (слушане, четене). Като най-подходящи за тази цел се смятат азбучно подредените речници. За разлика от тях, тематичните минимума се възприемат като речници от активен тип, предназначени за пораждаване на реч. Тематичните минимума са всъщност учебни идеографски речници, при което авторът предполага съществуването на единно смислово поле на лексиката и задачата му е да създаде съответстващото речево поле. Не всички автори обаче приемат класификацията лексикален и тематичен минимум за таксономична. Има автори на учебни лексикографски издания, които в понятието *лексикален минимум* влагат съдържанието ‘най-често употребявани думи, съставлящи лексикалната основа на езика’. Този лексикален минимум (списък от думи) на свой ред може да бъде използван за различни цели – за създаване на езикови минимума, учебни речници, учебници,

⁷ Тематичните речници представляват особено важна част от учебната лексикография. При тях думите се обединяват семантично в по-големи смислови групи, които на свой ред се разпределят по родови и видови понятия в многобройни подгрупи. Групирането се извършва по различни белези, като някои системи могат да бъдат много богати и усложнени с различни семантични и словообразователни подсистеми, а други са сравнително затворени.

адаптирани книги за четене⁸. От своя страна *езиковите минимуми* в съдържателно отношение се подразделят на лексикални (общолексикални – азбучно тълковни, тематични и други), граматични и фразеологични минимуми. Според К. Молле (Молле 2004) много често авторите на учебници при преценката си за това, доколко една дума е статистически значима, за да бъде включена в лексикалния минимум по чужд език, разчитат преди всичко на собствения си практически опит и интуиция. Но понякога се оказва, че обучаваните не знаят елементарни и важни за всекидневното общуване думи и изрази. И обратно – нерядко авторите на учебници се увличат в използването на значителна по обем лексика, която е прекалено конкретна и детайлизирана и се употребява в ограничена сфера. На първоначалния етап на усвояване на чуждия език заучаването на

⁸ През 1976 г. В.В. Морковкин и И.А. Дорогонова (Морковкин–Дорогонова 1976) публикуват проект за създаване на нов тип минимум, т.нар. от тях универсален лексикален минимум. Те разглеждат термина *лексикален минимум* като носител на две значения – първо, като списък от думи, изграждащи лексикалната основа на обучението и второ, като учебни едноезични и двуезични речници, предназначени за изучаване на чуждия език. Авторите посочват, че обикновено изборът на думите се извършва въз основа на два основни критерия – обективен, използващ лингвостатистическите данни за честотата на употребата на лексикалните единици и субективен, при който в словника се включват думи от гледна точка на тяхната *лингводидактична* целесъобразност, тематична и ситуационна ценност. Отново според цитираните автори интуитивният критерий не може да бъде еднозначен и общозначим, което прави традиционните лексикални минимуми недопустимо линейни и статични. Друг техен недостатък, който ги прави непригодни за съвременните изисквания е, че лексикалните минимуми само изброяват думите, но в повечето случаи думите са многозначни и затова е необходим задължителен подбор на отделните лексикално-семантични варианти, тъй като за учебни цели не думата като цяло се явява основна речникова единица, а думата в определено нейно значение. Авторите предлагат *универсалният минимум* да се състои от два раздела – азбучен списък на около 2800 думи, избрани по честотен критерий в първия раздел и тематичното им разпределение във втория раздел. Обединени по тази методика, двата раздела образуват лексикален минимум със съвършено нови свойства, като обединяват силните страни на речниците от активния и от пасивния тип.

този тип лексика може да се окаже дори вредно. Тук следва да отбележим, че би било по-целесъобразно да говорим за лексикален и тематичен оптимум. В такива случаи незаменими помощници могат да бъдат учебните речници, създадени на базата на обективни критерии. Именно като учебен речник може да се приеме и един съвременен форматен разговорник.

4) Въпреки натрупания опит в съставянето на тематични речници в лексикографията съществува разминаване в критериите за обема лексика и за областите на човешкото познание, които да се включат в един тематичен лексикален минимум⁹. Обемът на лексиката също така зависи и от това дали езиците са близкородствени или не. Това обстоятелство може да бъде прието като вариращ критерий, тъй като при близост на граматичните и лексикалните системи, когато формално много от думите са еднакви или подобни, е необходимо да се наблегне върху разграничаването при употребата им, а не на употребяването. Много често въпросът се състои не толкова в усвояването на дадена дума, колкото в преодоляването на специфичните разлики преди всичко в стилистичен и семантичен аспект¹⁰.

⁹ Вж *Ц. Иванова, М. Алексич: Сръбско-български тематичен и омонимен речник*, В. Търново 1999; Белград 2007; *Б. Сокіл, О. Сорока: Скажи це болгарською/Кажі го на български (українсько-български разговорник и речник)*, Тернопіль/Мандрівець, 2011; *В. Панайотов, Д. Иванова, С. Лиханова: Словашко-български тематичен речник*, София, 2012.

¹⁰ В тематичния сръбско-български речник (1999; 2007), авторите сочат, че учебният речник е предназначен за начален етап на чуждоезиково обучение, въпреки, че първото издание съдържа около 12 000 лексикални единици, а второто – близо 15 000. Те са разпределени съответно за първото и второто издание в 59/98 подгрупи на 15/18 семантично обобщени раздела. Подредбата на думите не е по азбучен ред, за да се запази логическата последователност на описанието по зададената тема, като в определени случаи, в отстъпление от класическата техника за съставяне на преводни речници, се е прибегвало до тълкувателни пояснения при затруднения с еднозначния превод. Но има и мнения, че отсъствието на азбучно подреждане на думите в обособената тема затруднява ползвателите. В Словашко-българския тематичен речник (2012) са включени 10 000 речникови единици, групирани в 22 теми, всяка от които съдържа подгрупи. Подредбата на лексиката е по азбучен ред.

Като общ и изключително важен методологически проблем, но и конкретен за двойка езици, се очертава въпросът за синтагматичната съчетаемост/ колокациите.

5) Систематизацията на лексиката в разговорниците е на първо място прагматично ориентирана. Целта е търсещият практическа помощ по чуждия език да има възможност с обема от думи, които намира, да “покрие” колкото се може по-голяма област от ситуации, в които те биха се оказали полезни за него. И тук се появяват някои обективни разлики с конструкциите/концепциите за тематични речници.

В разговорниците, които следват логиката на ситуациите, в които човек се сблъсква за пръв път с другия език, тематичните области имат друга подредба (и всъщност тя по-скоро е причината за скептицизма на обучаващите по чужд език към тях): пристигането на територията на другия език и първите контакти с институции, нужни обекти и работещите в тях (гари, летища, таксита, банки, хотели, ресторанти и т.н.) поставят на водещи места броемето, т.е. числата, личния статус, отмерването на времето (колко е часът), названия на месеци и дни на седмицата, най-важните потребности като храна, покрив над главата, защита на тялото от външни фактори, т.е. облекло, обувки, най-важни видове контакти в човешкото общество... Всичко това се поднася чрез лексика, но и чрез синтагми, в които тя се употребява, чрез най-важни устойчиви изрази. Тази подредба на лексиката може да се сравни с прилагания в обучението по начално ограмотяване и в чуждоезиковото обучение кинематографичен подход. Съпътстващата социокултурна информация на свой ред е тест за комплекса компетентности, проявени от авторите/съставителите – като пример може да се посочат мерките за напитките, единиците за измерване на разстояния или на площ земеделска земя, речевият етикет, идиоми и редица други.

Подялбата на разговорниците според тяхното съвременно предназначение и броя езици, въпреки преобладаващата представа, че винаги трябва да съдържат минимум два езика, би трябвало да включва: едноезични, двуезични и многоезични разговорници.

Въпреки различията в мненията, този вид лексикография е най-достъпен и разпространен и с него обикновено започва запознаването с речниците и с езиковите описания изобщо. Това приложение на лингвистиката допринася за предпазване от ‘капсулиране’ на науката за езика. Основателен е въпросът дали пособия от типа на разговорници, на тематични речници-минимуми трябва да се пренебрегват от ‘сериозната’ лексикография или техният комплексен и интердисциплинарен характер да се подчини на адекватна методология, която да формира структурата им като необходимо помощно средство, предназначено за определен етап от усвояването и ползването на чуждия език.

БИБЛИОГРАФИЯ

Иванова, Васич 2005: Българско-сръбски разговорник. Грамма, Плевен.

Иванова, Алексич 1999, 2007: Иванова Ц. и М. Алексич: Сръбско-български тематичен и омонимен речник, В. Търново; Белград.

Маркина 2011: Маркина Е. И. Лингводидактическите основи на разработките на лексическите минимума по рускому език как на иностранному (дисертация). Москва. Автореферат и библиография: <http://www.dissercat.com/content/lingvodidakticheskie-osnovy-razrabotki-leksicheskikh-minimumov-po-russkomu-yazyku-kak-inostr>

Молле 2004: Молле, К. Българските думи в количествен и качествен аспект. СемаРШ, София.

Морковкин, Дорогонова 1976: Морковкин В.В., Дорогонова И.А. О новом типе лексического минимума современного русского языка. //Русский язык за рубежом, № 2, 59–62.

Панайотов, Иванова, Лиханова 2012: В. Панайотов, Д. Иванова, С. Лиханова: Словашко-български тематичен речник, София.

ABOUT THE BILINGUAL AND MULTILINGUAL PHRASE-BOOKS OF TODAY

Tsenka Ivanova
(Veliko Tarnovo, Bulgaria)

The text is devoted to the phrase-books as contemporary lexicographic products – a component of school lexicography. Phrase-books contain complex information: a fixed volume of thematically structured translated foreign lexics, colloquial speech, social and cultural knowledge of the society bearer of the language, basic grammatical knowledge. As far as methodology is concerned they follow the communication approach in language teaching. The methodology of working out of multifunctional phrase-books is of key significance.